

ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ ДИЗАЙНУ І МИСТЕЦТВ

Факультет мистецтво історії	Образотворче Кафедра теорії і мистецтв	Рівень вищої освіти	перший (бакалаврський)
Кафедра історії	Кафедра теорії і мистецтв	Рік навчання	1
Галузь знань	02 Культура і мистецтво	Вид дисципліни	Цикл професійної підготовки
Спеціальність	023 Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація	Семестри	1

ІСТОРІЯ ЗАРУБІЖНОГО МИСТЕЦТВА

Семестр 1 (осінній)

Викладач	Бондаренко Костянтин Едуардович, ст. викладач кафедри ТІМ.
E-mail	bondarenko.kostiantyn@ksada.org
Заняття	За розкладом. Дистанційно – у Classroom за посиланням https://classroom.google.com/c/NzA3NzcwODU4NDE0?cjc=dzxxkqoy Код курсу: dzxxkqoy
Консультації	За домовленістю.
Адреса	к. 205, поверх 2, корпус 3, вул. Мистецтв 11
Телефон	057 706-02-81 (кафедра) 067 570-76-01 (особистий)

КОМУНІКАЦІЯ З ВИКЛАДАЧЕМ

Лекції та семінарські заняття проводяться за допомогою ресурсу Google-Meet, посилання на зустріч і усі необхідні лекційні матеріали знаходяться у відповідному Classroom, де мають бути зареєстровані усі студенти курсу. Поза заняттями офіційним каналом комунікації з викладачем є спілкування у відповідному чаті месенджера Telegram. Для рубіжного контролю матеріали студентів викладаються у відповідних завданнях Classroom, та мають бути надіслані на пошту викладача: 1) в *темі* листа: назва дисципліни – ІЗМ 2) файли підписувати: *прізвище_завдання*. Розширення: *текст* — *docx*, *ілюстрації* — *jpeg*, *pdf*.

ПЕРЕДУМОВИ ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ

Знання «Історії зарубіжного мистецтва» (Мистецтво давнини і середньовіччя), «Історія світової культури», «Теорія мистецтв», «Міфологія» тощо.

НАВЧАЛЬНІ МАТЕРІАЛИ

Презентації лекцій у форматі .PowerPoint, тексти і зображення до відповідних лекцій.

Альбоми, підручники з історії образотворчого мистецтва, ілюстративний матеріал згідно тем курсу, сайти провідних музеїв світу, України, Харківського художнього музею.

ПОСИЛАННЯ НА МАТЕРІАЛИ

Сайти музеїв світу й України

Музеї Ватикану - m.museivaticani.va

Галерея Уффіці (Флоренція) - uffizi.it

Лувр - louvre.fr/en/visites-en-

Британський музей - britishmuseum.org

Музей Прадо - museodelprado.es/the-collect..

Музей мистецтв ім. Ханенків, Київ khanenkomuseum.kiev.ua

Музей східного і західного мистецтва, Одеса museum.odessa.ua

Харківський художній музей artmuseum.kh.ua

НЕОБХІДНЕ ОБЛАДНАННЯ

Комп'ютерна техніка з можливістю виходу до мережі Інтернет, екран. Програми, необхідні для виконання завдань: Microsoft Word, сайти музеїв світу і України.

МЕТА Й ЗАВДАННЯ КУРСУ

Навчальна дисципліна «Історія зарубіжного мистецтва» викладається студентам спеціальності 023 «Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація», ОПП «Мистецтвознавство» першого бакалаврського рівня вищої освіти. Модуль 1 «Мистецтво Доісторичної доби, Давнього Єгипту та країн Середземномор'я епохи Античності» викладається у першому семестрі.

Мета дисципліни полягає в набутті здобувачами во системних знань з історії мистецтва Доісторичної доби, Давнього Єгипту та країн Середземномор'я епохи Античності.

Завданнями дисципліни є

- послідовне хронологічне вивчення мистецтва країн Західної Європи;
- формування цілісного уявлення про періоди, особливості, види та жанри образотворчого мистецтва епохи Відродження;
- розкриття основних стильових ознак мистецтва Відродження;
- ознайомлення з основними пам'ятками образотворчого мистецтва даного періоду;
- використання фахової літератури, інтернет-ресурсів;
- ознайомлення з найбільш видатними колекціями творів мистецтва Відродження у музеях світу.

Загальні компетентності:

ЗК2 Здатність зберігати і примножувати культурномистецькі, моральні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця у загальній системі знань про природу і суспільство.

ЗК3 Здатність спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово.

ЗК5 Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу.

ЗК6 Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.

ЗК7 Навички використання інформаційних і комунікаційних технологій.

ЗК9 Здатність генерувати нові ідеї (креативність).

ЗК11 Здатність оцінювати та забезпечувати якість виконуваних робіт.

ЗК12 Цінування та повага різноманітності та мультикультурності.

Фахові компетентності :

ФК2 Здатність володіти основними класичними і сучасними категоріями та концепціями мистецтвознавчої науки.

ФК6 Здатність інтерпретувати смисли та засоби їх втілення у мистецькому творі.

ФК9 Здатність використовувати професійні знання у практичній мистецтвознавчій діяльності.

ФК12 Здатність презентувати художні твори та мистецтвознавчі дослідження у вітчизняному та міжнародному контекстах.

Програмні результати навчання :

ПР 5 Аналізувати та обробляти інформацію з різних джерел.

ПР9 Застосовувати знання з історії мистецтв у професійній діяльності, впроваджувати український та зарубіжний мистецький досвід.

ПР14 Тракувати формотворчі засоби образотворчого мистецтва, декоративного мистецтва, реставрації як відображення історичних, соціокультурних, економічних і технологічних етапів розвитку суспільства, комплексно визначати їхню функціональну та естетичну специфіку у комунікативному просторі.

ПР17 Популяризувати надбання національної та всесвітньої культурної спадщини, а також сприяти проявам патріотизму, національного самоусвідомлення та етнокультурної самоідентифікації.

ОПИС ДИСЦИПЛІНИ

Модуль 1. дисципліни «Історія зарубіжного мистецтва *«Мистецтво доісторичної доби, давніх цивілізацій та Античності»* (образотворче мистецтво) складається з двох змістових модулів:

«Мистецтво Доісторичної доби і Первісних цивілізацій», «Мистецтво Античності та Ранньохристиянської доби.» і розрахований на 150 годин, з яких 75 год. аудиторних (40 – лекційні, 35 – семінарські заняття), 75 год. – самостійна робота..

Програма навчальної дисципліни

МОДУЛЬ 1

Змістовий модуль 1. Мистецтво Доісторичної доби і Первісних цивілізацій.

Тема 1. Мистецтво епохи палеоліту, бронзи та заліза.

Тема 2. Мистецтво Давнього Єгипту.

Тема 3. Мистецтво країн Межиріччя та Мінойській цивілізації.

Змістовий модуль 2. Мистецтво Античності та Ранньохристиянської доби.

Тема 4. Мистецтво Давньої Греції.

Тема 5. Мистецтво Давнього Риму

Тема 6. Мистецтво Римської імперії Ранньохристиянської доби.

ФОРМАТ ДИСЦИПЛІНИ

Теми розкриваються шляхом лекційних, практичних занять, самостійної роботи.

Здобувачі во мають самостійно опрацювати окремі теми під час підготовки до семінарських занять, модульних контрольних робіт, тестувань, конспектування

літературних джерел. Зміст самостійної роботи складає пошук наукової інформації та презентацію її на практичних заняттях, а також письмовий виклад однієї з тем. У самостійній роботі використовуються базова і допоміжна література, І-нет джерела, відомості про відвідування музейних зібрань.

ТЕМИ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

МОДУЛЬ 1. «Мистецтво доісторичної доби, давніх цивілізацій та Античності»

	<i>Змістовий модуль 1. Мистецтво Доісторичної доби і Первісних цивілізацій.</i>		
1	Значення мистецтв Доісторичної доби, вплив на сучасну культуру та фольклорне мистецтво.		
2	Керамічні вироби – носії культурних та мистецьких цінностей.		
3	Формування художньої мови наскального живопису.		
4	Особливості міфології і вірування, що вплинули на життя і мистецтво Давнього Єгипту.		
5	Розвиток і типологія поховальних споруд Давнього Єгипту.		
6	Зміни у канонічних нормах в давньоєгипетському живопису і скульптурі.		
7	Особливість портретних зображень в різні періоди Давнього Єгипту.		
8	Схожість та відмінності зразків мистецтв Давнього Єгипту та Межиріччя.		
9	Природа становлення Мінойської культури і її особливості.		
10	Схожість та відмінності зразків мистецтв Давнього Єгипту та поселень Криту.		
	<i>Змістовий модуль 2. Мистецтво Античності та Ранньохристиянської доби.</i>		
11	Значення і вплив Античності на сучасну культуру і мистецтво.		
12	Особливості формування і зразки Мікенської культури та її вплив на культуру Давньої Греції періоду Архаїки.		
13	Головні культурні досягнення та мистецтво періоду Архаїки.		
14	Давньогрецький Пантеон і головні відмінності міфології і вірувань		
15	Архітектура і мистецтво Класичної доби Давньої Греції в Середземноморських колоніях.		
16	Вплив грецької культури на Близький Схід, особливості мистецтва Еллінізму.		
17	Становлення і розвиток Етрусської культури і її відмінності від інших цивілізацій Середземномор'я тих часів.		
18	Мистецтво та архітектура Давнього Риму республіканської доби.		
19	Відмінності культурних зразків Республіканського та Імператорського Риму.		
20	Загально культурний вплив, та особливість мистецтва Ранньохристиянської доби.		

ФОРМАТ СЕМЕСТРОВОГО КОНТРОЛЮ

В межах кожного модулю передбачено рубіжні етапи контролю для здобувачів во денної форми навчання, що здійснюються під час практичних занять (виступи, усне опитування, тестування) та написання самостійної роботи на обрану тему як модульну контрольну роботу. Для здобувачів во заочної форми навчання формами контролю є контрольна робота та тестування. Форма підсумкового контролю кожного модулю – **іспит**.

ШКАЛА ОЦІНЮВАННЯ

Національна	Бали	ECTS	Диференціація А (внутрішня)	Національна	Бали	ECTS
відмінно	90-100	А	A+ 98-100	задовільно	64-74	D
			A 95-97		60-63	E
			A- 90-94	незадовільно	35-59	FX
добре	82-89	В		незадовільно (повторне проходження)	0-34	F
	75-81	С				

ПРАВИЛА ВИКЛАДАЧА

На заняттях здобувачі во мають вести конспект лекцій, проявляти ініціативу стосовно навчання (наприклад, пропозиції літератури, документальних фільмів для перегляду під час самостійної роботи), вчасно виконувати усі завдання з курсу.

У разі відрядження, хвороби викладач має перенести заняття на вільний день за попередньою узгодженістю або заняття може провести інший викладач кафедри.

ПОЛІТИКА ВІДВІДУВАНOSTI

Відвідування лекційних та практичних занять є обов'язковим. У разі пропуску занять через захворювання або інших поважних причин має бути відповідне документальне підтвердження. У таких випадках надається додаткова можливість виконати запропоновані завдання. За відсутності поважних причин матеріал опрацьовується самостійно без надання можливості виступів на практичних заняттях.

АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ

Здобувачі вищої освіти зобов'язані дотримуватися правил академічної доброчесності при написанні самостійних робіт, а також у доповідях на конференції або публікаціях статті (обов'язкові посилання).

Серія Інформаційних бюлетенів «Академічна доброчесність» за посиланням: <https://drive.google.com/drive/folders/1rx4lMRGOJdPhYbl-Y6EUcKCRd9jEeUc5?usp=sharing>

РОЗКЛАД КУРСУ

Осінній семестр

Дата	Тема	Вид заняття	Зміст	Години	Рубіжний контроль	Деталі
МОДУЛЬ 1.						
1-й тиждень	1	Лекція 1.	Вступ. Мета і структура курсу. Поняття жанри і види мистецтв, Функції мистецтва.	2		Презентація лекції
1-й тиждень	1	Лекція 2.	Мистецтво та архітектура Доісторичного періоду.	2		Презентація лекції.

1-й тиждень	1	Практичне заняття	Відповіді на можливі питання стосовно матеріалу лекцій. Евристична бесіда на тему: «Значення мистецтва в житті людства».	2	Виступ на семінарі	
2-й тиждень	2	Лекція	Єгипет. Мистецтво Додинастичного періоду.	2		Презентація лекції
2-й тиждень	2	Лекція	Архітектура і мистецтво Раннього і Середнього царств.	2		Презентація лекції
2-й тиждень	2	Практичне заняття	Відповіді на можливі питання стосовно матеріалу лекцій. Евристична бесіда що до впливу вірувань на мистецтво.	2	Виступ на семінарі	
3-й тиждень	2	Лекція	Архітектура і мистецтво Нового і Пізнього царств.	2		Презентація лекції
3-й тиждень	3	Лекція	Мистецтво і культура Месопотамії.	2		Презентація лекції
3-й тиждень	3	Практичне заняття	Відповіді на можливі питання стосовно матеріалу лекцій. Евристична бесіда на тему: «Відмінності мистецтва Давнього Єгипту та Месопотамії». Консультація самостійної роботи.	2	Консультація самостійної роботи	Самостійна робота
4-й тиждень	3	Лекція	Мистецтво та архітектура Мінойської цивілізації	2		Презентація лекції
4-й тиждень	3	Лекція	Особливості архітектури та технології Межиріччя.	2		Презентація лекції
4-й тиждень	3	Практичне заняття	Відповіді на можливі питання стосовно матеріалу лекцій. Евристична бесіда на тему: «Значення мистецтва в житті людства».	2	Перегляд самостійної роботи.	Оцінювання та обговорення результатів зі студентами.
МОДУЛЬ 2.						
5-й тиждень	4	Лекція	Архітектура і мистецтво Античності.	2		Презентація лекції
5-й тиждень	4	Лекція	Мікенська цивілізація, Ахейці та архаїчна культура Давньої Греції.	2		Презентація лекції
5-й тиждень	4	Практичне заняття	Відповіді на можливі питання стосовно матеріалу лекцій. Евристична бесіда на тему: «Спадки Античності та її	2	Виступ на семінарі	

			значення для Європейської культури».			
6-й тиждень	4	Лекція	Класичний період Давньогрецької культури та мистецтва. Частина 1.	2		Презентація лекції
6-й тиждень	4	Лекція	Класичний період Давньогрецької культури та мистецтва. Частина 2.	2		Презентація лекції
6-й тиждень	4	Практичне заняття	Відповіді на можливі питання стосовно матеріалу лекцій. Консультація самостійної роботи.	2		
7-й тиждень	4	Лекція	Пізня грецька культура. Доба Еллінізму. Частина 1.	2		Презентація лекції
7-й тиждень	4	Лекція	Пізня грецька культура. Доба Еллінізму. Частина 2.	2		Презентація лекції
7-й тиждень	4	Практичне заняття	Відповіді на можливі питання стосовно матеріалу лекцій. Евристична бесіда на тему: «Вплив мистецтва Давньої Греції на країни Близького Сходу та Південь Апеннінського півострова». Консультація самостійної роботи.	2	Виступ на семінарі	
8-й тиждень	5	Лекція	Культура і мистецтво етрусків та грецьких колоній на Півдні Італії.	2		Презентація лекції
8-й тиждень	5	Лекція	Особливості становлення культури Риму.	2		Презентація лекції
8-й тиждень	5	Практичне заняття	Відповіді на можливі питання стосовно матеріалу лекцій. Консультація самостійної роботи.	2		
9-й тиждень	5	Лекція	Мистецтво та архітектура Риму республіканської доби. Частина 1.	2		Презентація лекції
9-й тиждень	5	Лекція	Мистецтво та архітектура Риму республіканської доби. Частина 2.	2		Презентація лекції
9-й тиждень	5	Практичне заняття	Відповіді на можливі питання стосовно матеріалу лекцій. Евристична бесіда на тему: «Безпосередня наступність досягнень Античної Греції в культурі Риму».	2	Виступ на семінарі	
10-й тиждень	5	Лекція	Мистецтво та архітектура Риму імператорської доби. Частина 1.	2		Презентація лекції

10-й тиждень	5	Лекція	Мистецтво та архітектура Риму імператорської доби. Частина 2.	2		Презентація лекції
10-й тиждень	5	Практичне заняття	Відповіді на можливі питання стосовно матеріалу лекцій. Евристична бесіда на тему: «Особливості мистецтва імператорської доби». Консультація самостійної роботи.	2	Виступ на семінарі	
11-й тиждень	5	Лекція	Мистецтво та архітектура Риму імператорської доби. Частина 3.	2		Презентація лекції
11-й тиждень	5	Лекція	Мистецтво та архітектура Риму імператорської доби. Частина 4.	2		Презентація лекції
11-й тиждень	5	Практичне заняття	Відповіді на можливі питання стосовно матеріалу лекцій. Консультація самостійної роботи.	2		
12-й тиждень	5	Лекція	Нова типологія і конструкція споруд Давнього Риму. Частина 1.	2		Презентація лекції
12-й тиждень	5	Лекція	Нова типологія і конструкція споруд Давнього Риму. Частина 2.	2		Презентація лекції
12-й тиждень		Практичне заняття	Відповіді на можливі питання стосовно матеріалу лекцій. Консультація самостійної роботи.	2		
13-й тиждень	5	Лекція	Елліністичне мистецтво Єгипту та країн Близького Сходу часів Римської імперії.	2		Презентація лекції
13-й тиждень	5	Лекція	Вплив Риму на мистецтво і архітектуру Єгипту.	2		Презентація лекції
13-й тиждень		Практичне заняття	Відповіді на можливі питання стосовно матеріалу лекцій. Консультація самостійної роботи.	2		
14-й тиждень		Лекція	Мистецтво та архітектура Греції та часів Римської імперії.	2		Презентація лекції
14-й тиждень		Лекція	Розподіл Римської імперії і особливості в культурі і мистецтві її провінцій.	2		Презентація лекції
14-й тиждень		Практичне заняття	Відповіді на можливі питання стосовно матеріалу лекцій. Консультація самостійної роботи.	2	Виступ на семінарі	
15-й тиждень		Лекція	Зміни в культурі і мистецтві Римської імперії Ранньохристиянської доби.	2		Презентація лекції
15-й тиждень		Лекція	Становлення ранньовізантійської архітектури на Близькому Сході.	2		Презентація лекції

			Зміни і поява нової типології громадських споруд.			
15-й тиждень		Практичне заняття	Відповіді на можливі питання стосовно матеріалу лекцій. Доповідь самостійної роботи.	2	Самостійна робота	Оцінювання та обговорення результатів зі студентами.

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ

Вимоги до іспиту

На іспит виноситься усна відповідь з двох теоретичних питань й одного практичного завдання з курсу (атрибуція твору).

Градація оцінювання за п'ятибальною шкалою залежить від нижчезазначених чинників:

Оцінка	Критерії оцінювання студентів
Незадовільно (2)	Здобувач/ка вищої освіти не опанував матеріал курсу, не виконана більшість завдань. Пропуски рубіжного контролю, численні пропуски на заняття.
Задовільно (3)	Здобувач/ка вищої освіти в недостатньому обсязі опанував матеріал курсу, виконані роботи мають значні недоліки; погана відвідуваність лекційних і практичних занять.
Добре (4)	Здобувач/ка вищої освіти усвідомлює зміст, проблематику завдань історії мистецтва, але допускає неточності у використанні спеціальної термінології, є помилки у письмових роботах, виконанні усних завдань.
Дуже добре (4+)	Здобувач/ка вищої освіти здатний узагальнювати й систематизувати матеріал з курсу, демонструвати асоціативні зв'язки між творами образотворчого мистецтва, стилями, національними школами; добре знає літературу з курсу. Утім допускає незначні помилки у викладенні матеріалу усно й письмово. Усі завдання курсу виконані вчасно і в повному обсязі.
Відмінно (5)	Здобувач/ка вищої освіти демонструє знання першоджерел та творів мистецтва, ерудованість у питаннях історії мистецтва, належне володіння мистецтвознавчим образно-стилістичним аналізом, уміння презентувати твори мистецтва, застосовувати одержані знання у різних курсах ОПШ «Мистецтвознавство». Усі завдання курсу виконані вчасно й у повному обсязі.

СИСТЕМА БОНУСІВ

Передбачено додаткові бали за виступ на конференції з публікацією тез за темами курсу або підготовлену ґрунтовну презентацію (проект) на практичних заняттях. Максимальна кількість балів: 10.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Годж, С. Коротка історія мистецтва / пер. з англ. Львів, 2021.
2. Дзюбан Р. Львівські рисунки Дюрера: проблеми втрати й повернення. *Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника*. Львів, 2005. Вип. 13. С. 336 – 359.
3. Кінг Р. Леонардо і Тайна вечерея / пер. з англ. Київ, 2020.
4. Козлов Г. Замах на мистецтво: арт-детектив. Київ, 2020.
5. Лазарев В. Происхождение итальянского Возрождения: в 3 т. Москва, 1979.
6. Мельничук Л. Графічні твори Альбрехта Дюрера в мистецьких колекціях Слобожанщини/ *Мистецтвознавчий автограф* : зб. наук. пр. Львів, 2010. № 4 – 5. С. 182 – 190.
7. Мистецтво Західної Європи та Сходу XV – XX ст. Із зібрання Харківського художнього

музею / В. Мизгіна, Т. Прокатова, Т. Литовко, Л. Мельничук. Харків, 2009.

8. Фартінг Стівен. Історія мистецтва від найдавніших часів до сьогодення. Київ, 2019.

9. Benesch, Otto. *The Art of the Renaissance in Northern Europe: Its Relation to the Contemporary Spiritual and Intellectual Movements*. Cambridge, Massachusetts 1945. Reprinted Hamden, Conn. 1964.

10. Dvořák, Max. *Geschichte der italienischen Kunst im Zeitalter der Renaissance*, 2 Vol., 1928.

11. Leonardo da Vinci. Ed by I. A. Richter. *Oxford Worlds Classics*, 1998.

12. Panofsky, Erwin. *Das Leben und die Kunst Albrecht Dürers*. ins Deutsche übersetzt von Lise Lotte Möller, München 1977 (erste engl. Ausgabe: 1943).

13. Panofsky, Erwin. *Early Netherlandish Painting, Its Origins and Character*. Harvard University Press, 1953.

14. Janson, H. W. *History of Art: A survey of the Major Visual Arts from the Dawn of History to the Present Day*. London, 1987.

15. Wölfflin, Heinrich. *Renaissance and Baroque*. Cornell University Press, 1967.